

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

International Journal of Social Science

Doi number:<http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7668>

Number: 70 , p. 405-416, Autumn I 2018

Araştırma Makalesi / Research Article

Yayın Süreci / Publication Process

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date - Yayın Kabul Tarihi / The Published Date

31.05.2018

01.09.2018

Yayınlanma Tarihi / Publication of Acceptance Date

30.09.2018

**SELÇUKLU-MERVANOĞULLARI İLİŞKİSİ VE DİYARBAKIR
BÖLGESİ'NİN SELÇUKLU HÂKİMİYETİNE ALINMASI***
*SELJUK-MARWANIDS RELATIONSHIP AND SELJUKIAN DOMINATION OF
DIYARBAKIR REGION*

Dr. Öğr. Üyesi Bahattin Keleş

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4445-3303>

*Sırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı,
bahattinkeles@sirnak.edu.tr*

Öz

Diyarbakır, Jeopolitik önemi açısından ilkçağlardan bu yana Akdeniz'i Basra Körfezine ve Karadeniz'i de Mezopotamya'ya bağlayan çok önemli stratejik bir konumda yer almaktadır. Diyarbakır, hem İslam öncesi hem de İslam sonrası dönemde önemini koruyarak günümüze kadar gelmiştir. M.S. 639 yılından sonra bölgenin büyük bir kısmı başta Diyarbakır, Mardin, Urfa gibi şehirler olmak üzere Müslüman Arapların eline geçmiştir. Bu devirden sonra Diyarbakır sırasıyla; Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler, Büveyhiler ve Mervanoğulları (Mervaniler)'nin hâkimiyeti altında hüküm sürmüştür. Bu devletler sayesinde İslamiyetle tanışmış olan Diyarbakır'da günümüze kadar pek çok eser intikal etmiştir.

Selçuklu ve Artuklu dönemlerine kadar, Diyarbakır'da hâkimiyet kurduktan sonra devlet olarak karşımıza çıkan uluslardan biri de Mervanoğulları olmuştur. Mervanoğulları'nın Diyarbakır'da hâkimiyet kurmalarına kadar geçen süre zarfında Oğuzların 1085-1093 yılları arasında buraya sık sık akınlar düzenlediği görülmektedir. Türklerin Anadolu'ya ilk geliş tarihleri sayılan Selçuklu devrinden önce de Diyarbakır ve civarına akınlar yapmaya başlamış ve bu dönemde bu akınlar daha da yoğunlaşarak devam et-

* Bu çalışma, "Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması" adlı bildirinin "I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu (20-22 Mayıs 2004 Diyarbakır)"nda sunulan bildirinin makaleye çevrilmiş halidir.

miştir. Selçuklu Sultanı Alp Arslan zamanında Mervanoğulları hâkimi Nizamuddevle Nasr, Sultan Alp Arslan'a gelerek itaatini arz etmiştir. Mervaniler, 1085 yılından yıkılışlarına kadar geçen süre zarfında Selçuklular'a bağlı bir Emirlik olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, Selçuklular, Mervanoğulları, Sultan Alp Arslan, Nasr el-Davla Ahmed ibn Mervan

Abstract

Diyarbakır has been in a crucial strategic position since the early ages in terms of geopolitical importance, linking the Mediterranean to the Gulf of Basra and the Black Sea to Mesopotamia. Diyarbakır kept its significance both before Islam and in the post-Islamic period, and it has come up today. After A.D. 639, a large part of the region, especially the cities of Diyarbakır, Mardin and Urfa, was captured by Arab Muslims. After this period Diyarbakır was captured by; The Umayyads, the Abbasids, the Hamdanis, the Buwayhids, and the Merwanids respectively. Diyarbakır, honored with Islam thanks to these states, bares many artifacts transferred to the day.

Until the Seljuk and Artuqid periods, the Marwanids became the state that dominated Diyarbakır. Until the period between the years of 1085-1093 when the Seljuk Empire established dominance in the city, we see that the Oghuzs frequently organized raids here. The Turks started to come to Anatolia after the Dandanakan War in 1040 and after the Battle of Malazgirt, they were transferred to the region intensely. Before the Seljuk period, which was considered as the first arrival date of the Turks to Anatolia, the raids started in and around Diyarbakır and these influxes continued to intensify in this period. During the time of the Seljuk Sultan Alp Arslan, Nasr al-Dawla, the ruler of the Marwanids, came to Sultan Alp Arslan and offered his loyalty. The Marwanids continued their existence as an Emirate of the Seljuks until their collapse in 1085.

Key Words: Diyarbakır, Seljuks, Marwanids, Sultan Alp Arslan, Nasr al-Dawla Ahmad ibn Marwan

GİRİŞ

İnsanlık tarihinin en eski yerleşim merkezlerinden biri olan Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki verimli topraklara batılı kaynaklar Mezopotamya adını verirken, Araplar aynı bölgeyi iki kısma ayırarak; güneyine yani Aşağı Mezopotamya'ya Sevad veya Irak, kuzeyine yani Yukarı Mezopotamya'ya da el-Cezire demişlerdir¹. Diyarbakır'ın M.Ö. 3000 yılından itibaren Gutiler'in ve Akadlar'ın hâkimiyeti altında olduğu bilinmektedir². Bu bölgeye M.Ö. 2000 yıllarında Amid'i de içine alan Yukarı Dicle bölgesine Hint-Avrupa kavimleri arasında sayılan Hurriler gelerek buraya yerleşmişlerdir. Daha sonra Mitanniler, bu bölgeye geldiklerinde, bu bölgede yaşayan

ve Urartularla akraba oldukları tahmin edilen Hurrileri de kendi hâkimiyetleri altına alarak yaşadıkları bilinmektedir³.

M.Ö.1000 yıllarına gelindiğinde Diyarbakır bölgesine Sami menşeli Arami kabilelerin yerleştiği ve bunu takiben de Asurluların hakim olduğu bölge olarak bilinmektedir. Bu bölgeye Urartular, kısa bir süreliğine hâkim olmaya çalışmışlarsa da, Asurlular bu bölgede hâkimiyeti sağlamışlardır⁴. Urartular'dan sonra Diyarbakır bölgesi sırasıyla İskitler'in(M.Ö.65-625), Medler'in (M.Ö.625-550), Persler'in (M.Ö.550-331), İskender'in (M.Ö.331-323), Selevkoslar'ın (M.Ö.323-140), Partlar'ın (M.Ö.140-85) ve Büyük Tigran'ın (M.Ö.85-69) egemenliği altına girmiştir⁵. Di-

¹ Adnan Çevik,"Selçuklu Fütuhâtı Ardından Diyarbakır ve Yöresinde Kurulan Türkmen Beylikleri", *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır Valiliği Yayınları, 2004 Diyarbakır, s.137.

² İbrahim Yılmazçelik, *XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*TTK.Yay., Ankara 1995, s.2 vd.

³ Fahreddin Kırzioğlu,*Kars Tarihi* İstanbul 1953, s.27 vd.

⁴ Şevket Beysanoğlu, *Bütün Cepheleriyle Diyarbakır*, İstanbul 1963, s.68 vd.

⁵ Siddik Ünal, "Mervan Oğulları Döneminde Diyarbakır", *I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır*

yarbakır, M.S.53-226 tarihleri arasında ise, Partlar-Romalılar ve Sasaniler-Romalılar arasında cereyan eden mücadeleler sebebiyle sık sık el değiştirmiş ve bölgenin daha çok Roma hakimiyetinde kaldığı görülmektedir⁶.

Roma ve Bizans döneminde Hıristiyanlığın etkisi altında kalan Diyarbakır, bölgeye yapılan Arap akınları sonucunda İslamiyetle tanışmış ve günümüze kadar da bu özelliğini korumuştur.⁷ Şehrin İslamiyetle tanışmasından sonra bu şehre hakim olan devletler; Emeviler, Abbasiler, Şeyhoğulları, Büveyhoğulları, Mervaniler, Yıvaloğulları, Nisanoğulları, Büyük Selçuklular, Artuklular, Eyyubiler, İlhanlılar, Akkoyunlular, Safeviler ve Osmanlı Devleti'dir. Bu beylikler Yıvaloğullarından itibaren Diyarbakır'da kendilerine özgü eserler bırakarak bu şehrin bir tarih kenti olmasına büyük katkı sağlamışlardır. Mervanoğulları döneminde oldukça bayındır hale getirilen Diyarbakır'da bu dönemden kalma eserlere hala rastlanmaktadır. Selçuklular döneminde artış gösteren Türkmen akınları neticesinde şehir daha da canlı hale gelmiştir⁸.

A-Mervanoğulları Beyliği'nin Kuruluşu Bad (Ebu Şuca Abdullah Hüseyin) Dönemi

Mervanoğulları, başlangıçta şu isimleri sayılan şehir ve kaleleri de içine alan bir bölgede kurulmuştur. Bu yerler arasında; Diyarbakır, Silvan, Ahlat, Erzen, Mardin, Siirt, Hısn-ı Keyfa (Hasan Keyf), Koçhisar, Gölcük, Maden, Ergani, Çermik, Atak, Savar ve Cizre gibi yaklaşık otuza yakın şehir ve belde yer almaktadır⁹. Bu yukarıda saydığımız bölgelere Humeydiyye Ekradına mensup

Mervanoğulları gelip yerleşmiş ve buraları yurt edinmişlerdir¹⁰. Yukarıda isimlerini saydığımız yer ve beldelere gelip yerleşen Mervanoğulları buralarda yaklaşık bir asır sürecek ve kendi isimleriyle anılacak bir beylik kurmuşlardır.¹¹

Mervanoğulları (990-1085), yılları arasında Meyyafârikin (Silvan) merkez olmak üzere, Mardin, Hısn-ı Keyfa ve Ceziret-i İbn Ömer (Cizre) gibi şehirleri de içine alan Diyarbakır ve çevresinde hüküm süren sünni bir İslam emirliği olarak karşımıza çıkmaktadır.¹² Bu hanedanın temellerini Bâd lakaplı Ebu Şucâ Abdullah Hüseyin atmıştır.¹³

Mervanoğullarının ilk emiri olan Bâd, Irak Büveyhoğlu Emiri Aduddevle ile mücadeleye girmek suretiyle fetih hareketına başladı. Fakat o, Aduddevle'ye karşı başarısız olunca oradan uzaklaştı. Aduddevle'nin affedeceğine dair söz vermesine rağmen Bâd, ondan korktuğu için hızla oradan ayrılarak Diyarbakır sınırına yerleşti ve burada durumunu güçlendirdi.¹⁴

Bâd, bölgede durumunu güçlendirdikten sonra ilk iş olarak Erciş'i ele geçirmek oldu. Bad, daha sonra Ahlat'ta hakimiyetini kabul ettirdi ve Malazgirt'i yeniden inşa ederek Muş'u da yağmaladı.¹⁵ Bu yerleri ele geçirdikten sonra Bâd, İbnü'l Ezrak'ın ifadesine göre Halep Hamdanogulları emiri Sa'düddeve b. Seyfüddevle'nin (967-991) elinde olan Meyyafârikin'e halka iyi davranacağına dair söz vererek sahip olmuştur.¹⁶

¹⁰ Ali Sevim, "Tarihü Meyyafârikin ve Amid'in Mervanlılar Bölümü", *VI. Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 20-26 Ekim 1961), Ankara 1967, s.173.

¹¹ Sıddık Ünsalan, a.g.m., 171.

¹² İbnü'l-Ezrak, *Tarihü'l-Fârikî ed-Devletü'l-Mervaniyye*, (Nşr; B.A. Avad), Beyrut 1974, s. 49-50; İbnü'l-Verdi, *Tarih-i İbn Verdi*, c.I (Bulak 1285), s. 309; Claude Cahen, *Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler*, (Terc. Y.Moran), İstanbul 1979, s.33.

¹³ Abdurrahim Tufantoz, *Mervanoğulları (380-478/990-1085)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1994, s.20 vd.

¹⁴ İbnü'l-Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, (çev. Abdülkerim Özaydın), İstanbul 1998, c. IX, s. 37.

¹⁵ Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 22.

¹⁶ İbnü'l-

Ezrak, a.g.e., s.152; M. Soernheim, "Hamdaniler", *İ.A.*, c.V/I, s.179-182.

Sempozyumu, Diyarbakır Valiliği Yayınları, 2004 Diyarbakır, s.170.

⁶ Gergory Abu'l-Farac, *Abu'l-Farac Tarihi* (Çev. Ö. Rıza Doğrul), c.I, TTK. Yay., Ankara 1945, s.149.

⁷ Geniş bilgi için bkz. Kasım Ertaş, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri*, İstanbul 2015, s. 45 vd.

⁸ Senem Özdoğan, *Orta Asya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.8.

⁹ Sıddık Ünsalan, a.g.m., s.171.

Hamdanoğullarıyla mücadeleye giren Bâd, bu mücadelesinde başarısız olmuş ve 990 yılında öldürülmüştür. Bad'ın cesedi Musul'a götürülerek burada defnedilmiştir¹⁷. Bâd'ın savaş meydanında öldürülmesi üzerine o sırada yanında bulunan yeğeni Ebu Ali Hasan b. Mervan, etrafına topladığı bir gurup askerle Hısn-ı Keyfa' ya gitti.¹⁸ Hısn-ı Keyfa'yı itaat altına alan Mervan, hareketına devam ederek 990 yılında Meyyâfârikin'e girdi ve kısa bir süre içinde Diyarbakir'in birçok kalesine sahip oldu.¹⁹ Ebu Tahir Yusuf b. Dimne, 997 yılında Meyyâfârikin'den Amid'e dönerken ne olup bittiğini anlamadan atının terikisine atlayarak Ebu Ali Hasan'ı öldürdü.²⁰

Ebu Ali Hasan b. Mervan'ın öldürülmesinden üç gün sonra kardeşi Ebu Mansur Sâid Mümehhidü'd-devle unvanı ile Meyyâfârikin'de tahta oturdu ve Amid dışında bütün Diyarbakir'in hakimi oldu. İbnü'l-Esir; "Hacib Muhammed'in oğlu Şerve'nin ülke yönetiminde tek yetkili kişi olduğunu ve ayrıca Mümehhidü'd-devle'nin sadece hutbe ve sikkede adının kalmış olduğunu zikreder.²¹ Mümehhidü'd-devle de fazla bir icraat yapmadan 1010 yılında vezir Şerve'nin tertiplendiği bir ziyâfet esnasında öldürülmüştür²²

B-Nasırud-Devle Ebu Nasr Ahmed b. Mervan Dönemi ve Selçuklularla Münasebeti

Mümehhidü'd-devle'nin öldürülmesinden sonra adaletle hükmedeceğine dair yemin ettirilen Nasıruddevle Ebu Nasr Ahmed saltanata getirilmiştir. 1011 yılında Meyyâfârikin'e giren Emir Ebu Nasr, Şerve'yi huzuruna çağırtdı ve ondan vezirlik görevini alarak, Erzen valisi Hoca Ebu'l Kâsım'ı vezir tayin etti.²³ Nasıruddevle Ebu Nasr Ahmed b.

Mervan dönemi, bölge için bir barış ve sükun, bir refah ve mutluluk dönemi olmuştur. Başta Amid olmak üzere bütün ülke büyük bir kalkınma ve bayındırlık hamleleri yaşamıştır. Kentin surları yeniden tahkim edilmiş ve Dicle Köprüsü de yeniden inşa edilmiştir.²⁴ Böylece Nasıruddevle döneminde Selçuklu-Mervanoğulları ilişkileri başlamıştır. Nasıruddevle Ebu Nasr, Bizans ve Ermenilere karşı mücadeleye girmiş fakat hiçbir zaman İslam topraklarındaki emirliklere karşı genişleme politikası gütmemiştir. Onun bu tutum ve davranışı Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey tarafından takdirle karşılanmıştır.²⁵

Selçuklu Devleti'nin kurulma aşamasında 1028-1044 yılları arasında "Irak Oğuzları" diye bilinen ve adları kaynaklarda Yabgu'dan bozma Yavgıyya, Yavgıyân, Yavekiyye ve Navekiyye gibi değişik isimlerle yazılmış ve anılmıştır.²⁶ Yukarıda adı geçen bu oğuz grubu, Sultan Tuğrul Beyi çok uğraştırmıştır. Dandanakan zaferinden sonra Oğuzlar büyük kitleler halinde Selçuklu ülkesine akın etmeye başlamışlardır. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey, bu gelen soydaşlarına yardım etmeye çalışmış, fakat bunlarla beraber gelen intizam-sızlık da büyük boyutlara ulaşmıştır. Bölgenin İslam hükümdarları ve o devrin yazarları, bu Oğuz göçünü bir istila ve yağma olarak nitelendirmişlerdir. Diyarbakir ve Mervani emiri Nasıruddevle (1011-1061), bu yoğun göç sonunda bölgeye gelen Oğuzlardan şikayetçi olmuştur.²⁷

Mervanoğulları emiri Nasıruddevle, Tuğrul Bey'e bir mektup yazarak Oğuzların kendi bölgelerine çok zarar verdiklerini belirtmiştir. Sultan Tuğrul Bey, cevabi mektubunda ise: " Bana ulaşan habere göre, adamlarımız ülkenize girmiş ve siz de onlara mal verip onlara güzel muamele etmişsiniz. Halbuki sen sınır boylarında oturuyorsun asıl sana mal vermek lazım ki, kafirlerle çarpışa-

¹⁷ İbnü'l-Ezrak, a.g.e., s.57 vd.; K.V.Zettersteen, "Mervaniler", *İ.A.*, c.VII, s.781.

¹⁸ İbn Tağribirdi, *en-Nücumü'z-Zahire fî Mülük-ı Mısır ve'l Kahire*, Kahire 1933, c.IV s. 146.

¹⁹ İbnü'l-Esir, a.g.e., c. IX, s.565; İbnü'l-Ezrak, a.g.e., s. 60.

²⁰ Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 32.

²¹ İbnü'l-Esir, a.g.e., c. IX, s. 66.

²² İbn Haldun, *Ebu Zeyd Abdurrahman, Tarih-ü İbn Haldun, (Unvanü'l-İber ve Divan el-Mübedai ve'l-Haber), (?)* 1981, C.IV, s.411.

²³ Yakut el-Hamevi, *Mü cemü 'l-Büldan*, Beyrut, Darü'l-Kitabü'l-İlmiyye, c.IV., s. 232.

²⁴ Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s. 96.

²⁵ Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 46.

²⁶ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul 1969, s. 154.

²⁷ Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi (DGBİT)*, İstanbul 1989, c.VII, s.106 vd.

sın" diyor ve Oğuzları Diyarbakır'den uzaklaştırmak için asker göndermeyi vaad ediyordu.²⁸ Bu durum da göstermektedir ki, Sultan Tuğrul Bey Oğuzların bölgeyi yağma ve talan etmelerini ve yöre halkını rahatsız etmelerini istememektedir. Tuğrul Bey bu cevabı ile hem kendisine zayıf bir feodal bağla tâbi bulunan Türkmenleri, hem de Mervani ülkesini himaye ederek Anadolu'nun fethinin yakın bir zamanda vuku bulacağını belirtmektedir.

Tuğrul Bey 1043 yılında Kazvin'de iken Zencan taraflarında toplanan ve sultanın itaat teklifini reddeden bu Oğuzlar, 1044 yılında arkadan gelen yeni göçlerle çoğalarak büyük kitleler halinde Doğu Anadolu Bölgesi'ne girmeye başladılar. Oğuzlardan bir kısmı güneye indi, fakat Nasirüddeve'nin oğlu Süleyman'ın tuzağına düşen bu Oğuzların büyük bir kısmı ise çoluk-çocuk demeden öldürüldüler. Buna rağmen Oğuzlar kısa süre içinde toparlanarak Mervanileri haraç vermeye zorladılar ve onlarla bir anlaşma yapmışlardır. Bunlardan Göktaş, Mansur ve Oğuzoğlu'nun komutasında olanlar Musul ve havalisine girdiler ve buralarda Sultan Tuğrul Bey adına hutbe okuttular.²⁹ Fakat bu Türkmen gurubunu, Musul Arap emiri Kırvaş (Karveş) 1044 yılında civardan topladığı kuvvetlerle Nusaybin'e kadar takip etti. Oğuzlar ise, Diyarbakır'den çıktıktan sonra Ermeni ve Bizans topraklarında yağma hareketinde bulunarak Azerbaycan'a geçtiler. Musul önlerinde bozguna uğrayan Oğuzlar, Azerbaycan'a çekilirken Boğa ve Anasioğlu gibi Türkmen Beyleri, Sultan Tuğrul Bey'in yanına gelerek itaatlerini arz ettiler.

Tuğrul Bey de onlara Diyarbakır'ı iktâ olarak verdi ve maiyetlerine 10.000 atlı tahsis etti. Böylece Diyarbakır'e gelen Boğa ve Ana-

sioğlu, bölgede tekrar yağma faaliyetlerine giriştiler. Daha sonra Meyyâfârikin önlerine gelen bu iki bey, şehri kuşattılar. Fakat Nasirüddeve, bu iki emire geri dönmeleri için 50.000 dinar teklif etti. Oğuz beyleri bu parayı kabul etmeyip kuşatmayı sürdürmüşlerdir. Ancak bir gece ikisi de içki içip birbirlerini bıçaklamışlar ve ikisi de ölmüştür. Bunun üzerine Nasirüddeve, Oğuzlar üzerine saldırıda bulunmuş ve çoğunu öldürmüş ve çok miktarda da ganimet ve esir ele geçirmiştir.³⁰

Tuğrul Bey, Doğu İran'dan Batı İran'a gelerek Rey şehrini kendisine devlet merkezi yapmıştır. Tuğrul Bey, devletini kurduktan sonra Orta ve Yakındoğu'daki bütün mahalli hükümdarlara olduğu gibi Nasirüddeve'ye de bir elçi göndermiş ve hakimiyetini kabul etmesini ondan istemiştir (1048).

Tuğrul Bey ile Arslan Besasiri arasındaki mücadele devam ettiği bir sırada tereddüde düşen Nasirüddeve, Mısır Fatimi hükümdarının temsilcisi el-Mueyyed fî'd-Din'in de teşvikiyle Selçuklu tabiliğinden çıkmış ve Arslan Besasiri'ye yardıma başlamıştı.³¹ Mervanoğlu Nasirüddeve, ayrıca Tuğrul Bey'in elçisini de yolların güvende olmadığını bahane ederek yanında tutmuştu. Böylece Tuğrul Bey, onun bu davranışına çok kızmıştı.

Sultan Tuğrul Bey, Kureyş ve Dubeyş ile sulh yaptıktan sonra Selçuklu ordu mensuplarının itaatten çıkan ve Besasiri'ye yardım eden Nasirüddeve üzerine giderek Mervanoğulları Devleti'nin yağma edilmesine müsaade etmişti. Ancak Kureyş ile Dubeyş'in elçileri bunu "O da bizim gibi hata etti, bizi affettiğin gibi, onu da affet" diye sultan nezdinde Mervanoğlu hükümdarı lehine şefaatte bulundular. Bunun üzerine Sultan Tuğrul Bey: "O, hala isyan halinde mi, yoksa itaate dönmüş müdür, bilmiyorum" demek suretiyle tereddüde düşmüş, ancak ordu mensupları: "Gide-

²⁸ İbnü'l - Esir ,c.IX, s. 301;Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1993, s 17; Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 54; Salim Koca, *Dandanakandan Malazgirt*, Giresun 1997, s. 93.

²⁹ Coşkun Alptekin, a.g.m.,*DGBİT*, c. VII, s. 107; Mehmet Ersan -Mustafa Alican, *Selçuklular Yeniden Keşfetmek* Büyük Selçuklular, İstanbul 2017, Timaş Yay., s.129.

³⁰ Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 55.

³¹ Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'atü'z-Zeman*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi, III. Ahmed Kitaplığı, N0: 2907/B, c.XI- s. 19 ; Mehmet Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İstanbul 1976, s. 26.

lim durumun ne olduğunu yerinde öğrenelim” diyerek yola çıkmışlar, bunun üzerine Sultan Tuğrul Bey, 1057 yılı Ağustos ayında onları takip etmiş ve payitaht Meyyâfârikin (Silvan) şehri önünde karargahını kurmuştu. Böylece Nasirüddeve, payitahtını terk ederek Diyarbakir’e çekilmeye mecbur olmuştur.³²

Sultanın harekete geçmesinden önce şartların Selçuklu hükümdarı lehine değiştiğini gören Nasirüddeve, bu kez sultanın hatununa çok kıymetli hediyeler göndermiştir. Bu hediyeler arasında mücevherler, çok miktarda altın ve kıymetli taşlar vs. vardı ve bu hediyeleri elçisi aracılığıyla göndererek affedilmesini sağlamaya çalışmıştır.³³ Sultan Tuğrul Bey, gerek memleketini muhafaza endişesi ile Arslan Besasiri tarafına geçmesine ve gerekse yolların güvenilir olmaması dolayısıyla elçileri alıkoymasındaki düşüncesinden dolayı Mervanoğlu Nasirüddeve’nin ileri sürdüğü bütün mazeretleri reddetmiştir. Bunun üzerine Nasirüddeve de boş durmamış ve bu kez de Tuğrul Bey’in üvey kardeşi İbrahim Yınal’a başvurmuştur. Onun şefaatinin Sultan Tuğrul Bey üzerinde ne dereceye kadar tesirli olduğu bilinmemektedir. Anlaşıldığına göre Nasirüddeve, büyük zahmetlerle topladığı 100 bin dinarı vererek karşılığında kendisini affettirmeye muvaffak olmuştur.³⁴

Mervanoğulları, bu tarihten itibaren Şii Büveyhi tabiiyetinden çıkmışlar ve sünni bir Müslüman devlet olan Selçuklu metbuluğunu kabul etmişlerdir. Böylece hutbeyi de artık, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey adına okutmaya başlamışlardır.³⁵ Tuğrul Bey, Nasirüddeve’nin kendi tabiiyetine girmesiyle, orduları tarafından yürütülmekte olan Anadolu’daki Bizans gazalarına karşı, Rumlara ve Ermenilere sınırı olan bu sünni emirliğin desteğinden faydalanmak istemiştir.³⁶ Yeni kurulan Selçuklu Devleti’nin asıl gayesi, İslam

dünyasını ve özellikle de Mısır’ı ele geçirmektir. Bizans ile zaman zaman sulh içerisinde olmayı politikalarının bir gereği olarak görmüşler ve bu sayede İslam ülkelerine seferler düzenlemişlerdir. Bu seferlerin bazılarında Tuğrul Bey gitmiş, bazılarında ise tayin ettiği şehzadeleri göndermiştir.³⁷

C-Nasiru'd-Devle Ebu Nasr Ahmed b. Mervan Dönemi Ve Selçuklularla Münasebetleri

Nasirüddeve Ebu Nasr Ahmed b. Mervan, yarım asırdan fazla süren saltanatı boyunca iyi yönetimi sayesinde Diyarbakir’i bir refah beldesi haline getirmişti. Diyarbakir, Nasirüddeve Ebu Nasr Ahmed b. Mervan döneminde Şafiî mezhebinin merkezi konumuna gelmiştir.³⁸ Ayrıca Diyarbakir bölgesi Mervanoğulları zamanında bilim adamı, şair ve hekimlerin yerleşim yeri haline gelirken Amid kenti de, İslam aleminin bilim ve edebiyat merkezlerinden biri olmuştur.³⁹

Mervanoğulları’na en ihtişamlı dönemini yaşatan Nasirüddeve Ahmed b. Mervan, 77 yaşındayken Diyarbakir’de 29 Şevval 453/16 Kasım 1061’de ölmüştür.⁴⁰ Nasirüddeve’nin çok çocuğu (bir rivayete göre 20’den fazla bir başka rivayete göre ise, 40’dan fazla erkek çocuğu) vardı. Bunların en büyüğü Amid valisi Ebu’l-Hasan idi ve O da, çocuk-suz ölmüştü. Nasirüddeve’nin en küçük çocuğu Emir Said idi. Nasirüddeve’den sonra üçüncü oğlu Cizre valisi Nizameddin Ebu’l-Kasım Nasr, çok akıllı ve ileri görüşlü olduğu için veliyaht tayin edilmişti.⁴¹

Nizameddin’in emirliğine başlangıçta biat eden ağabeyi Said, bir müddet sonra tahtın kendi hakkı olduğunu iddia etmeye başlamış ve Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey’in yanına giderek kardeşinden ve durumundan şika-

³² M. Altay Köymen, a.g.e., s.26 vd.

³³ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır 1932, c.XI, s. 548.

³⁴ M. Altay Köymen, a.g.e., s. 27; Salim Koca, a.g.e., s. 108.

³⁵ Abu'l-Farac, Gregory Bar Heabreaug (İbnü'l-İbri), *Abu'l-Farac Tarihi*, (çev. Ömer Rıza Doğrul), Ankara 1987, c. I, s. 304.

³⁶ Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 58.

³⁷ A.Zeki Velidi Togan, Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul 1981, s.191 vd.; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", *Türk Dünyası El Kitabı, I, Tarih-Coğrafya*, Ankara 1992, s.147 vd.; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK., Yay., Ankara 1989, s.93.

³⁸ İbnü'l-Esir, a.g.e., c. IX, s. 67.

³⁹ Pars Tuğlacı, a.g.e., s. 96.

⁴⁰ İbnü'l-Verdi, *Tarih-i İbnü'l-Verdi*, Beyrut 1996, c. I, s. 367.

⁴¹ Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 67; K.V. Zettlersteen, "Mervaniler", *İ.A.*, c. VII, s. 781.

yetçi olmuştur. Emir Said, sultandan bu konuda kendisine yardım etmesini istemiştir. Sultan Tuğrul Bey de Said ile birlikte Emir Salar-ı Horasan komutasında 5.000 atlıyı Diyarbakır'e göndermişti. Said başkent Meyyâfârikin'i kuşatınca vezir Fahrüddeve yanına gelerek onunla görüştü ve bu ailenin kendi eliyle yok edilmemesini ondan istedi. Ayrıca ona pek çok mal ve iktâlar vermeyi teklif etmiştir. Said bu şartları kabul edince iki kardeş arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre Amid'in yönetimi Said'e bırakılmış,⁴² fakat Nizameddin 1063 yılında tekrar Amid'e saldırmış ve kardeşi Said'in elinden bu şehri almıştır. Böylece Nizameddin kısa bir süre içerisinde Mervanoğulları Devleti'ndeki iki başlılığa son vermiş oldu.⁴³ Fakat Emir Said, 1067-1068 yılına kadar kardeşi Nizameddin'e karşı bir müddet suskun kaldı ise de fakat sonradan tekrar tahta sahip olma sevdasına kapılmıştı. Tuğrul Bey'in ölümünden sonra onun yerine sultan olan Alp Arslan'ın yanına gitmiştir. İbnü'l-Ezrak, Sultan Alp Arslan'ın 1070 yılında Mısır ve Anadolu seferi için Hemedan'dan çıkarak, Erciş, Ahlat ve Malazgirt'i⁴⁴ fethetmek için Meyyâfârikin yolu ile Diyarbakır topraklarına girdiğinde o tarihte Emir Said'in de sultanın yanında olduğunu haber vermektedir.⁴⁵

D- Emir Nizameddin Dönemi Mervanoğulları-Selçuklu Münasebetleri

Sultan Alp Arslan, Meyyâfârikin yakınlardaki Tell-Bağdad mevkiinde konakladığında askerlerinin iâsesi için Mervanoğulları Emiri Nizameddin'den 100.000 dinar vermesini emir buyurdu. Emir Nizameddin, bu parayı gönderdiği gibi aynı zamanda sultana çeşitli armağanlar da göndererek ayrıca itaatini de belirtmiş oluyordu. Ancak Alp Arslan gönderilen bu paranın halktan zorla toplandı-

ğını öğrenince kabul etmeyerek " Bizim çiftçilerin malına ihtiyacımız ve halkın malını zorla almaya rızamız yoktur." demiştir.⁴⁶ Bu olaydan sonra Selçuklu veziri Nizamülmülk, Meyyâfârikin'e giderek Emir Nizameddin ile görüşmüş ve onu sultanın huzuruna çıkmaya ikna etmiştir. Said'i destekleyen Sultan Alp Arslan'ın yanına gitmekte olan Nizameddin'in geri geleceğinden şüpheye düşen aile fertlerine vezir Nizamülmülk: "Onu sizden emir olarak alıyorum ve sultan olarak geri göndereceğim" diyerek onların şüphelerini gidermiştir.⁴⁷

Nizameddin, kendi hazine ve haslarından hazırladığı 100.000 dinar ve çeşitli armağanlarla Sultan Alp Arslan'ın yanına gitmiştir. Nizameddin'e bu kez ilgi gösteren Sultan Alp Arslan, Nizamülmülk'ün anlattıkları yüzünden, ona karşı beslediği kötü düşüncelerden vazgeçmiştir. Sultan Alp Arslan, emirliğe getireceğine söz verdiği Said'e ise bu kez yüz vermemeye başlamıştı. Ancak Said'e yemin ettiğini söyleyen sultana, Selçuklu veziri Nizamülmülk , sultanın ava çıkmasını beklediğini ve onun avda olduğu bir sırada bu işi halledeceğini bildirmiştir. Bu teklifi uygun bulan Sultan Alp Arslan, bir gün ava çıktığı sırada Nizamülmülk, Said'i yakalayıp, Said'in kardeşi Nizameddin'e teslim etmişti. Nizameddin de kardeşi Said'i, Hettah Kalesi'ne hapsedirdi. Bundan sonra bir süre daha Alp Arslan'ın yanında kalan Nizameddin'e Sultan Alp Arslan da birçok armağanlar vermiş ve ona hılatler giydirmiştir. Vezir Nizamülmülk ise: " Karına ve çocuklarına seni sultan olarak geri göndereceğime söz vermiştim. Fakat bizim bir sultanımız var. Sen de Sultanü'l-ümerasın" diyerek, bu unvanla onu Meyyâfârikin'e göndermiştir.⁴⁸

Bu olay da göstermektedir ki, Mervanoğulları, Sultan Alp Arslan döneminde müs-

⁴² İbnü'l - Ezrak, a.g.e., s. 180 vd.; Abdurrahim Tufantoz, a.g.t, s. 67 vd.

⁴³ İbnü'lEsir, a.g.e., c. X,s. 44.

⁴⁴ Faruk Sümer- Ali Sevim, *İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, Ankara 1988,s.15.

⁴⁵ İbnü'l-Ezrak, a.g.e., s. 186 vd.

⁴⁶ İbnü'lEsir, a.g.e., c. X, s. 70 vd; C. Alptekin, a.g.m., *DĞİBT*, c. VII, s. 122.

⁴⁷ Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 72.

⁴⁸ İbnü'l-Ezrak, a.g.e., s. 187-188.

takil bir devlet değil, Selçuklu Devleti'ne bağlı bir "Emirlik" olarak devam etmekteydi. Sultan Alp Arslan döneminde Mervanoğulları Beyliği'nin başında Emir Nizameddin bulunmaktaydı. Emir Nizameddin ile kardeşi Said'in arası açılmış ve aralarında anlaşmazlık çıkmıştı. Bu karışıklık üzerine Emir Said, Meyyafarikin'den çıkarak Sultan Alp Arslan'a sığınmıştır⁴⁹.

Meyyâfârikin(Silvan)'den ayrılan Sultan Alp Arslan, buradan Amid'e geçmişti. Amid'in surlarının azameti karşısında hayrete düşen Sultan, elini taşlara ve daha sonra göğsüne sürerek, onlardan güç almak ister gibi bir hareket yapmıştır.⁵⁰ Sultan Alp Arslan, Amid'de fazla kalmayarak Urfa üzerinden Erzen ve Bitlis yoluyla Ahlat ile Malazgirt arasındaki er-Rahve'ye ulaşmıştır. Sultan Alp Arslan'ın yanında 4.000 askeri vardı. Mervanoğulları Emirliği'ne ait 10.000 gönüllü askerin katılımıyla ordunun sayısında birden bir artış göstermiştir. 26 Ağustos 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Sultan, Ahlat ve Malazgirt'e birer vali tayin ederek Azerbaycan'a dönmüştür. Bu bölge bu tarihten itibaren artık Mervanoğulları'nın hakimiyetinden çıkmıştır.⁵¹

Sultan Alp Arslan'ın 1072 yılında öldürülmesinden sonra yerine geçen oğlu Melikşah döneminde de Selçuklu-Mervanoğulları ilişkisi devam etmiştir. Bizans İmparatoru Mihael, babası gibi Anadolu akınlarına büyük önem veren Sultan Melikşah'ın Anadolu üzerindeki faaliyetlerini durdurmak ve bir anlaşma yapabilmek için 1074 yılında bir elçisini Meyyâfârikin'e sultanın huzuruna göndermiştir.

Böylece Bizans İmparatoru Michael, babası Nasırüddeve gibi Selçuklular katında yüksek bir itibara sahip olan Emir Nizameddin'den, Selçuklu-Bizans anlaşmasında aracı

olmasını talep etmiştir. Ayrıca imparator gönderdiği mektupta halifeden de Sultan Melikşah'la yapmak istediği ateşkes için aracı olmasını istemiştir.⁵² 19 yıl saltanatta kalan Nizameddin, 1080 yılında Meyyâfârikin'de öldüğü zaman; Mansur, Behram ve Ahmed adlarında üç oğul bırakmıştı. Ondan sonra tahta büyük oğlu Mansur geçti.⁵³ Tarihçi İbnü'l-Ezrak, Emir Nizameddin'in halka çok iyi davrandığını ve adaletten ayrılmadığını, Meyyâfârikin'in onun zamanında çok iyi bir imar gördüğünü, şehir halkının bolluk ve refah içinde yaşadığını ifade etmektedir.⁵⁴

E-Nasıru'd-Devle Ebu'l-Muzaffer Mansur Dönemi Selçuklu Münasebetleri

1080 yılında tahta çıkan Nasırüddeve Ebu'l-Muzaffer Mansur, vezir Zaimüddeve Ebu Tahir Selâme b. El-Enbârî'yi görevinde bırakmıştı. Fakat attarlar çarşısında bir dükkan sahibi olan Hıristiyan hekim Ebu Salim yeni emirle yakınlık kurarak eski vezirin gözden düşmesine sebep olmuştu. Mansur, dedesi Nasırüddeve ve babası Nizameddin gibi siyasette dirayetli bir kişi değildi. O, halkın sevgisini kazanmış olan vezir el-Enbârî'yi görevden alarak onun yerine Ebu Salim'i vezir yapmıştır. Fakat bu değişiklik Mervanoğullarının yıkılma sürecini hızlandırmaktan başka bir işe yaramamıştır.⁵⁵

Eskiden Mervanoğulları'nın veziri olan Fahrüddeve ibn Cüheyr, bir süre de Abbasi Halifesinin vezirliğini yapmış ve bu görevden ayrıldıktan sonra oğlu Amidüddeve ile birlikte Selçuklu Sultanı Melikşah tarafından İsfahan'a davet edilmişlerdir. İsfahan'a gelen Fahrüddeve ve oğlu Amidüddeve sultandan ve vezirinden büyük ikram görmüşlerdir. Fahrüddeve ve oğlu, Sultan Melikşah'a Meyyâfârikin'de yaşanan iktidar boşluğundan ve uzun süre vezir olarak görev yaptığı Mervanoğulları'nın zenginliklerinden

⁴⁹ İbnü'l-Esir, a.g.e., c.IX, s.488.

⁵⁰ İbnü'l-Esir, a.g.e., c. X, s. 71.

⁵¹ Claude Cahen, "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", (çev. Z. Kerman), Türkiyat Mecmuası, c. XVII: İstanbul 1970, s.79; Faruk Sümer-Ali Sevim, İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara 1971, s. 56; Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 74.

⁵² Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, s. 56-57.

⁵³ İbnü'l-Ezrak, a.g.e., s. 200 vd.

⁵⁴ İbnü'l-Ezrak, a.g.e., s. 199.

⁵⁵ Ali Sevim, Ünlü Selçuklu Komutanları (Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur), Ankara 1990, s. 59; Ali Sevim - Yaşar Yücel, Türkiye Tarihi, Ankara 1989, s. 87; Osman Turan, Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul 1993, s.73.

bahsetmiştir. Fahrüddeve, Sultan Melikşah'a bu bölgenin ancak kendisi tarafından Büyük Selçuklu ülkesine bağlanabileceğini söyleyerek Diyarbakır'ın önemini ifade etmiştir.⁵⁶

Mervanoğulları'nın yeni veziri Ebu Salim, Selçuklulara karşı güttüğü siyasette de büyük hatalar yapmış ve Selçuklu-Mervanoğlu arasındaki iyi ilişkiler zedelenmeye başlamıştır. Böylece vezir Ebu Salim, emir Mansur'u kendi nüfuzu altına aldığı gibi devleti de bir çıkmaza sürüklediğinden de endişe duymuyordu. Bu olaylar üzerine Selçuklu Sultanı Melikşah, Fahrüddeve ibn Cüheyr'i Diyarbakır'a vali olarak tayin etmiştir.⁵⁷ Sultan Melikşah, Fahrüddeve'ye hil'at giydirecek, üç nebet çaldırmasını, adına hutbe okutmasını ve ayrıca sikke kestirmesi için izin verdiğini ona bildirmiştir.⁵⁸ Ayrıca Sultan Melikşah, Fahrüddeve ibn Cüheyr'e yardım etmeleri için Bağdat Şahnesi Sa'düddeve el-Gevherayin ile Türk beyleri Çubuk ve Artuk gibi beyleri de ona yardıma göndermiştir.⁵⁹

Bu sırada Fahrüddeve'nin Selçuklu ordusuyla üzerine gelmekte olduğunu öğrenen Emir Mansur, ülke yönetimini veziri Ebu Salim'e bırakarak Ceziret-i ibn Ömer'e (Cizre) çekilmiştir⁶⁰. Mansur ayrıca bu şehrin valisi olan amcası Hüseyin b. Nasıruddeve başkanlığındaki bir heyeti de Sultan Melikşah'a göndermiştir. Selçuklu sultanının huzuruna çıkan bu heyet, hareketin durdurulması için ricada bulunmuşlardır. Bunun üzerine Sultan Melikşah, Meyyâfârikin ile Amid'in Mervanoğulları'nda kalmasını, Ceziret-i ibn Ömer (Cizre)'in Selçuklulara terk edilmesini ve ülkenin geriye kalan kısmının da yarı yarıya paylaşılmasını teklif etmiştir. Bu teklif üzerine düşünmek

için süre isteyen Emir Mansur, durumu vezirine bildirmiştir. Vezir Ebu Salim ise verdiği cevabında " Memleketini düşünmemesini, 10 yıl kuşatsalar bile dayanabileceğini" söylemiştir. Vezirin bu cevabı üzerine Mansur, Sultan Melikşah'a "Evini teslim etmeyeceğini ve ülkesinden çıkmayacağını" bildirmiştir. İbnü'l-Ezrak, Emir Mansur ve vezir Ebu Salim'in tutumu karşısında Sultan Melikşah'ın "Hayatım üzerine yemin ederim ki, idaresi Ebu Salim'de olan bir devleti yıkacağımdan kimsenin şüphesi olmasın" dediğini ifade emektedir.⁶¹

Bu sırada Sultan Melikşah, Mansur'un kendisine verdiği olumsuz cevap karşısında onunla anlaşmaktan vazgeçmiş ve Artukoğulları'nın atası Hilvan hakimi Artuk b. Eksüb'ü büyük bir orduyla Fahrüddeve'nin yanına göndermişti. Artuk Bey'in gelmesiyle daha da güçlenen Fahrüddeve, Meyyâfârikin kuşatmasını daha da güçlendirmişti.⁶² Nasıruddeve Mansur, bu sıkışık durumdan kurtulmak için kendisine bir müttefik aramış ve Musul hakimi Ukayloğlu Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'e müracaat etmiş ve onun yardımına karşılık Amid'i vermeyi vaad etmiştir. Seyfüddeve Müslim, Mansur'a güvenmemekle birlikte Diyarbakır'ın alınmasından sonra sıranın kendisine geleceğini düşünmüş ve Selçuklu ordusuna karşı harekete geçmeyi kabul etmiştir.⁶³

Fahrüddeve'nin komutasındaki Selçuklu ordusu Diyarbakır'a yaklaştığında Seyfüddeve Müslim, sultana eskisi gibi bağlı kalmak istediğini bildirmişti. Fahrüddeve'nin, Müslim'in çekilmesi şartıyla itaat teklifini kabul etmesine Artuk Bey itiraz etmişti. Bu duruma kızan bir kısım Türkmenler, gecelerin ani bir baskınla Müslim'in ordugâhına girmişler ve bu saldırı neticesinde Türkmenler bol miktarda ganimet ele geçirmişlerdir. Müs-

⁵⁶ M. Altay Köymen, Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara 1998, s. 154.

⁵⁷ Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul 1969, s. 157.

⁵⁸ Sıbt İbnü'l-Cezvi, Miratü'z-Zaman, (Nşr. Ali Sevim), Ankara 1968, s. 219vd.

⁵⁹ O. Turan, Selçuklular Tarihi, s. 158; Nesimi Yazıcı, İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi, Ankara 2002, s. 223.

⁶⁰ Şevket Beysaoğlu, Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar, c.I, Ankara 2003, s. 239.

⁶¹ İbnü'l-Ezrak, a.g.e., s. 209.

⁶² Ebu'l-Fida, *Muhtasar fi Ahbârl'l-Beşer*, Beyrut 1960, c. II, s. 204.

⁶³ Abdurrahim Tufantoz, a.g.t., s. 80.

lim ise, canını zor kurtarmış ve 1084 yılında Amid'e çekilmek zorunda kalmıştır.⁶⁴

Artuk Bey'le Fahrüddeve'nin arasındaki anlaşılmasına rağmen Diyarbekir kuşatması devam etmekteydi. Türk komutanlarının anlaşmazlığından faydalanan Şerefüddeve Müslim, Diyarbekir'e ulaşan yolları kontrol altında tutan Artuk Bey ile anlaşarak bu kez Rakka'ya çekilmeyi başarmıştı.

Artuk Bey'in Şerefüddeve Müslim ile anlaşıp Sincar'a çekilmesi üzerine Fahrüddeve'nin oğlu Zaimüddeve Ebu'l-Kasım yanındaki bir kısım kuvvetle Meyyâfârik'in'e gelerek burayı kuşatmıştır. Bu arada Fahrüddeve ibn Cüheyr de boş durmayıp, Mervanoğulları'na ait şehir ve kasabalar üzerine şiddetli taarruzlarda bulunmuş ve Mardin, Siirt, Erzen ve Hısn-ı Keyfa gibi önemli merkezlerini peş peşe Selçuklu topraklarına katmıştır. Diyarbekir Emiri Nasırüddeve Mansur, Sultan Melikşah'ın isteğini veziri Ebu Salim'in isteği üzerine reddedince Selçuklu orduları 20 Mayıs 1085 yılında Diyarbekir'i alarak Mervanoğulları Emirliği'ne son vermişlerdir. Amid şehri Selçuklular tarafından İbnü'l-Esir'e göre, 20 Mayıs 1085 tarihinde, İbnü'l-Ezrak'a göre 28 Mayıs 1085 tarihinde, Sib't'a göre ise, 30 Mayıs 1085 tarihinde alınmıştır.⁶⁵ Böylece yaklaşık bir asır hüküm süren Mervanoğulları Beyliği tarihe karışmıştır.

SONUÇ

Diyarbekir, jeopolitik açıdan çok önemli bir konumda bulunduğu için ilk çağlardan bu yana çoğu devletlere ve medeniyetlere beşiklik yapmıştır. Ayrıca bu bölge Akdeniz'i Basra Körfezine ve Karadeniz'i Mezopotamya'ya bağlaması yönüyle de ayrı bir öneme sahiptir. Diyarbekir, Mısır ve Suriye'ye giden İpek Yolu güzergahı üzerinde bulunmasından dolayı önemini hiçbir dönemde kaybetmemiştir.

Diyarbekir, tarihi geçmişi M.Ö. 3000 yıllarına kadar dayanan, Dicle ve Fırat gibi iki büyük nehrin bereketinden faydalanan ve verimli topraklar üzerinde yer alan önemli bir şehirdir. Tarihin her döneminde çeşitli devletlerin ve beyliklerin kurulduğu ve çeşitli medeniyetlerin ortaya çıktığı bu şehir, önemli beylikler arasında yer alan Mervanoğulları Beyliği'nin de kurulduğu yer olmuştur.

Mervanoğulları, sünni bir Müslüman olan Bâd'ın Diyarbekir bölgesinde Şii Büveyhoğulları'na karşı isyan etmesiyle ortaya çıkmış bir beyliktir. Bâd'ın ölümünden sonra kız kardeşinin oğlu Ebu Ali Hasan b. Mervan, 990 yılında devletin temeli atmış ve Meyyâfârikini kendisine başkent yapmıştır.

Mervanoğulları, en çok Abbasilerin merkezi Bağdat'ta hüküm süren Şii Büveyhoğullarını rahatsız ediyordu. Çünkü Mervanoğulları Sünni olduklarından Abbasi halifeliğinin Diyarbekir sınırlarında Bizans ve Ermenilere karşı gaza fikrini yaşatıyordu. Bundan dolayı Mervanoğulları, Selçuklular bu topraklara gelinceye kadar 60 yıl boyunca bu topraklarda sünni İslam'ın temsilciliğini yapmışlardır.

Selçuklu-Mervanoğulları arasındaki münasebetler Nasırüddeve ile Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey döneminde başlamıştır. Nasırüddeve'nin Tuğrul Bey'in tabiiyet teklifini tereddütsüz kabul etmesi, etrafındaki Şii ve Gayrimüslim tebaa ile uğraşmak için iyi bir müttefik bulmasıyla açıklanabilir. Nasırüddeve, Irak Oğuzları'nın topraklarında yaptığı talan ve yağmalamayı ortadan kaldırmak için Sultan Tuğrul Bey'in desteğini daha 1044'lerde kazanmıştı. Bu yüzden Nasırüddeve 1049-1050 yıllarında tabiiyetinde bulunduğu Şii Büveyhoğulları'na resmen cephe almış ve o tarihten itibaren artık Selçukluların yanında yer almaya başlamıştır. Sultan Tuğrul Bey'den sonra yerine geçen Sultan Alp Arslan döneminde de Mervanoğulları Selçuklulara bağlılıklarını bildirmişlerdir. Bu dönemde Mervanoğullarının başında Emir Nizameddin bulunmaktaydı. Bu dönemde Emir Nizameddin ile kardeşi Said'in arası açılmış

⁶⁴ Coşkun Alptekin "Büyük Selçuklular", *DGBİT*, I, Ankara 1995, s. 67 vd; Ali Sevim-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi*, Ankara 1995, s. 105.

⁶⁵ İbnü'l -Esir, a.g.e., c.X, s. 132; İbnü'l-Ezrak, a.g.e., s. 212; Sib't, a.g.e., s. 235; Coşkun Alptekin, "Büyük Selçuklular", *DGBİT*, c. VII, s. 134-135.

ve aralarında anlaşmazlık çıkmıştı. Said Sultan Alp Arslana sığınarak ondan destek arayışına girmiş ama başarılı olamamıştır.

Sultan Alp Arslan Amid bölgesinde bir keşif yaparak Bizans İmparatoru Mihael ile yapacağı Malazgirt Savaşı için bir nabız yoklaması yapmış ve oradan Urfa ve daha sonra Erzen'e geçerek oraların durumunu da kontrol etmek istemiştir. Sultan Alp Arslan ileride yapmayı planladığı Malazgirt Meydan Muharebesi için Mervanoğullarının ve bölgedeki diğer güçlerin bir değerlendirmesini yapmaya çalışmıştır.

Nasırüddeve döneminde Selçuklu-Mervanoğulları ilişkisi gayet iyi bir şekilde yürümüştür. Nasırüddeve'den sonra Emir Nizameddin döneminde de Selçuklu-Mervanoğulları arasındaki iyi ilişkiler devam etmiş, fakat ondan sonra gelen Mansur döneminde ise, vezir Ebu Salim'in Mansur'un Mervanoğulları emiri üzerinde kurduğu nüfuz sayesinde ilişkiler bozulma sürecine girmiştir. Devrin Selçuklu Sultanı Melikşah zamanında ise, Mervanoğulları'nın toprakları 1085 yılında Selçuklu topraklarına katılmak suretiyle Mervanoğulları Beyliği'ne son verilmiştir.

KAYNAKÇA

Abu'l-Farac, Gergory, (1945). Abu'l-Farac Tarihi (Çev. Ö. Rıza Doğrul), C. I, TTK. Yay., Ankara.

Alptekin, Coşkun, (1989). "Büyük Selçuklular", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, c.VII, İstanbul.

B.Nikitin, (1991). Kürtler Tarihi ve Sosyolojik İnceleme, (Çev. H. Demirhan-C.Süreyya), İstanbul.

Beysanoğlu, Şevket, (1963). Bütün Cepheleriyle Diyarbakır, İstanbul.

Beysaoğlu, Şevket, (2003). Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, Başlangıçtan Akkoyunlular'a Kadar, Ankara.

Cahen, Claude, (1970). "İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı", (çev. Z. Ker-

man), Türkiyat Mecmuası, İstanbul.

Cahen, Claude, (1979). Osmanlıdan Önce Anadolu'da Türkler, (Terc. Y.Moran), İstanbul.

Çevik, Adnan, (2004). "Selçuklu Fütuhâtı Ardından Diyarbakır ve Yöresinde Kurulan Türkmen Beylikleri", I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır.

Ebu' l-Fida, (1960). el-Muhtasar fî Ahbâri'l-Beşer, Beyrut.

Ertaş, Kasım, (2015). Osmanlı İmparatorluğu'nda Diyarbakır Ermenileri, İstanbul.

Ersan Mehmet- Alican Mustafa, (2017). Selçukluların Yeniden Keşfetmek Büyük Selçuklular, İstanbul, Timaş Yayınları.

İbn Haldun, Ebu Zeyd Abdurrahman, (1933). Tarih-ü İbn Haldun, (Unvanü'l-İber ve Divan el- Mübtedai ve'l-Haber).

İbn Kesir, (1932). el-Bidâye ve'n-Nihâye, Mısır.

İbn Tağribirdi, Ebul-Mehasin, (1933). en-Nücumü'z-Zahire fî Mülûk-ı Mısır ve'l Kahire, Kahire.

İbnü'l- Verdi, (1285). Tarih-i İbn Verdi, c.I Bulak.

İbnü'l-Esir, (1998). El Kâmil fî't-Tarih, (çev. Abdülkerim Özeydin), İstanbul.

İbnü'l-Ezrak, (1974). Tarihü'l-Fârikî ed-Devletü'l-Mervaniyye, (Nşr; B.A. Avad), Beyrut.

K.V. Zettlersteen, (1997). "Mervaniler", İA, (MEB), Eskişehir.

Kafesoğlu, İbrahim, (1992). "Selçuklular", Türk Dünyası El Kitabı, I, Tarih-Coğrafya, Ankara. Köymen, Mehmet Altay, (1989). Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK.,Yay., Ankara.

Kırzioğlu, Fahreddin, (1953). Kars Tarihi I, İstanbul.

Koca, Salim, (1997). Dandanakandan Malazgirt, Giresun.

- Köymen, M. Altay, (1998). Selçuklu Devri Türk Tarihi, TTK. Yay., Ankara.
- Köymen, Mehmet Altay, (1976). Tuğrul Bey ve Zamanı, İstanbul.
- M. Soernheim, (1997). "Hamdaniler", İ.A. , (MEB), Eskişehir.
- Özdoğan, Senem, (2007). Orta Asya'dan Diyarbakır ve Çevresine Göçler, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Sevim, Ali - Merçil, Erdoğan, (1995). Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara.
- Sevim, Ali ve Yücel, Yaşar, (1989). Türkiye Tarihi, TTK. Yay. Ankara.
- Sevim, Ali, (1967). "Tarihü Meyyafarikin ve Amid'in Mervanlılar Bölümü", VI. Türk Tarih Kongresi, (Ankara 20-26 Ekim 1961), Ankara.
- Sevim, Ali, (1990). Ünlü Selçuklu Komutanları (Afşin, Atsız, Artuk ve Aksungur), Ankara.
- Sıbt İbnü'l-Cezvi, (1968). Miratü'z-Zaman, (Nşr. Ali Sevim), Ankara.
- Sümer, Faruk, -Sevim, Ali, (1971). İslam Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı, Ankara.
- Togan, A. Zeki Velidi, (1981). Umumi Türk Tarihi'ne Giriş, İstanbul.
- Tufantoz, Abdurrahim, (1994). Mervanoğulları (380-478/990-1085), (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Tuğlacı, Pars, (1985). Osmanlı Şehirleri, İstanbul.
- Turan, Osman, (1993). Selçuklular Zamanında Türkiye, İstanbul.
- Turan, Osman, (1995). Selçuklu Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti, İstanbul.
- Ünal, Sıddık, (2004). "Mervan Oğulları Döneminde Diyarbakır", I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu, Diyarbakır Valiliği Yayınları, Diyarbakır.
- Yakut el-Hamevi, (tarihsiz) Mu'cemü'l-Büldan, Darü'l-İlmiyye, Beyrut.
- Yazıcı, Nesimi, (2002). İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi, Ankara.
- Yılmazçelik, İbrahim, (1995). XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840), TTK. Yay., Ankara.

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

- Keleş, B. (2018). Selçuklu-Mervanoğulları İlişkisi ve Diyarbakır Bölgesi'nin Selçuklu Hâkimiyetine Alınması, *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, Doi number: <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS7668>, Number: 70 Autumn I 2018, p. 405-416.